

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЗОЛОТОНІЩИНИ ПЕРІОДУ НЕОЛІТУ – СКІФСЬКОГО ЧАСУ (VI–I ТИС. ДО Н. Е.)

Руденко Ю. М.

ВСТУП

Золотоніський район Черкаської області розташований на лівому березі Дніпра і географічно входить до території Середнього Придніпров'я, що знаходиться на межі Лісостепу і Степу. Природно-географічне розташування краю було сприятливим та відіграло особливу роль у формуванні специфіки життя тогочасного населення.

Тут зосереджені численні стоянки і поселення кам'яного, бронзового і раннього залізного віку. Скупчення різночасових пам'яток на порівняно невеликій території дає змогу висвітлити соціально-економічний і культурний розвиток стародавнього населення Золотоніщини, що становить значний інтерес для історичної науки.

Джерельна база дослідження включає в себе різноманітні види джерел, що дають можливість завдяки критичному їх використанню і постійному співставленню даних, які в них містяться, вирішувати завдання дослідження і досягнути мети. До роботи залучені результати археологічних досліджень Золотоніщини, що здійснені вченими Києва, Черкас та місцевими краєзнавцями, які вміщено у звітах В. Григор'єва, М. Сиволапа¹, В. Григор'єва, М. Сиволапа, А. Демартино². У роботі залучено матеріали книги-щоденника французького мандрівника, дипломата Ж. Ромма «Путешествия в Крым в 1786 г.»³. Велику цінність в підготовці дослідження відіграли архіви, археологічні знахідки, що зберігаються в Черкаському обласному та місцевих краєзнавчих музеях.

Історіографія питання. Аналіз історіографії дозволяє нам зробити висновок, що комплексної роботи, спеціально присвяченої археології Золотоніщини до сьогодні не існує. Лише окремі моменти, які

---

¹ Григорьев В., Сиволап М. Отчет о раскопках и разведках Черкасской Лесостепной археологической экспедиции в 1988 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1989. С. 2–3, 7, 15.

² Григорьев В., Сиволап М., Демартино А. Отчет о раскопках и разведках Левобережного отряда Черкасской Лесостепной археологической экспедиции Научно-производческого кооператива «Археолог» в 1990 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1991. С. 3, 5, 7.

³ Жильбер Ромм Путешествие в Крым в 1786 г. Ленинград, 1941. С. 16–18. URL: <http://yandex.ru/yandsearch?clid>

висвітлюють ті чи інші аспекти проблеми, знаходилися в полі зору дослідників.

Публікації в періодичних виданнях допомагають вивчити різні точки зору на явища, що розглядаються. Так, цінними є матеріали місцевої газети «Прапор Леніна», де розміщені дослідження Г. Голиша⁴, М. Мінаєва⁵, М. Пономаренка⁶, О. Черниша⁷.

Значною мірою наше дослідження спирається на актуальні наукові праці О. Ганіної⁸, В. Григор'єва⁹, Т. Нераденко¹⁰, Д. Телегіна¹¹, які розглянули як загальні питання проблеми, так і окремі їх аспекти. Потрібно зазначити, що ці дослідження відзначаються передусім фаховою відповідальністю. Автори намагалися не тільки вразити читача новими фактами, але й глибоко проаналізувати їх через призму тогочасних економічних та соціокультурних обставин.

---

⁴ Голиш Г. Античний гість. *Прапор Леніна*. 1957. 5 серпня. С. 3; Голиш Г. Цікава знахідка. *Прапор Леніна*. 1957. 6 вересня. С. 2.

⁵ Мінаєв М. Пам'ятки археології на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1983. 23 липня. С. 3.

⁶ Пономаренко М. Розкриття таємниці двох могил. *Прапор Леніна*. 1979. 9 жовтня. С. 5; Пономаренко М. Таємниця Робленої могили. *Прапор Леніна*. 1959. 6 вересня. С. 6.

⁷ Черниш О. Піщанська знахідка. *Прапор Леніна*. 1971. Березень. С. 4.

⁸ Ганіна О. Античні бронзи з Піщаного. Київ : Мистецтво, 1970. С. 21.

⁹ Григор'єв В. Захоронення тяжеловооруженого скифського воина у с. Гладковщина. *Древности скифов*. Київ, 1994. С. 63–79.; Григор'єв В. К етнокультурній історії Левобережної Придніпровської терасової Лесостепі в скифську епоху. *Проблеми скифо-сарматської археології Северного Причорномор'я*. Запорозжє, 1989. С. 34–36; Григор'єв В. Новый памятник скифского монументального искусства в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Охрана і дослідження пам'яток археології Полтавщини*. Полтава, 1990. С. 126–128; Григор'єв В. О времени появления скифов в Левобережной Приднепровской терасовой Лесостепи. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины*. Полтава, 1989. С. 44–47; Григор'єв В. Погребение скифского воина-дружинника у с. Гладковщина в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблеми археології скифо-сибирського мира (соціальна структура і общественні відносини)*. Кемерово, 1989. С. 96–100; Григор'єв В. Раннескифский курган «Роблена могила» в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблеми історії та археології давнього населення УРСР*. Київ : «Наукова думка», 1989. С. 56–57.

¹⁰ Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Красзнавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5; Нераденко Т. Археологія Черкащини: посібник-довідник. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. С. 15, 18, 137.

¹¹ Телегін Д. Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня Східної Європи. Київ : Наук. думка, 1968. С. 83–90, 198–199; Телегін Д. З глибини віків. Племена кам'яного віку на Україні (6000–4000 років тому). Київ : АН УРСР, 1962. С. 36; Телегін Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. Киев : Наукова думка, 1998. С. 24, 90, 107–109.

1. Стоянки та поселення дніпро-донецької культури києво-черкаської групи в епоху неоліту

Неоліт, або новий кам'яний вік, на території України тривав приблизно з VI – до III тис. до н. е. Цей період характеризується більш прискореними темпами розвитку техніки, господарства і суспільного ладу порівняно із стародавнім кам'яним віком. У цей час удосконалюється обробка кременю, з'являються шліфовані кам'яні знаряддя. Основним заняттям людей епохи неоліту, як і раніше, залишаються полювання і рибальство, але поступово до них приєднуються і невідомі до цього часу скотарство та первісне землеробство. У цей час люди приручили всі основні види тварин (собаку, велику і дрібну рогату худобу, свиню), що сприяло розвитку тваринництва. Землеробство виникло із збиральництва, коли навчилися вирощувати овес, жито, просо, ячмінь, пшеницю. Перехід до неоліту був зв'язаний з осілістю, а також з виникненням керамічного та ткацького виробництва.

Виникнення керамічного виробництва було одним з найбільших досягнень людства того часу, бо глиняний посуд поліпшував побут населення і тим самим сприяв підвищенню рівня його культури. Кераміка стала головною ознакою кожної культури¹².

Історія Золотоніщини сягає своїми коріннями у сиву давнину, до незапам'ятних часів кам'яного віку. Як засвідчують археологічні знахідки, найбільш інтенсивно край залюднювався за неоліту та енеоліту – прикінцевої епохи кам'яного віку (VI–III тис. до н. е.)¹³. Найбільшого розповсюдження на Золотоніщині мають саме пам'ятки неолітичної доби – стоянки та поселення дніпро-донецької культури, так званої києво-черкаської або черкаської групи, яка займає лісостепову зону Середнього Подніпров'я в межах Черкаської, Київської та, частково, Полтавської, Дніпропетровської і Кіровоградської областей¹⁴. З'явившись приблизно у V тис. до н. е. населення дніпро-донецької культури на півдні України (в тому числі Черкащини) існувало близько 1000 років до середини IV тис. до н. е., охоплюючи перший – V – початок IV тис. до н. е. та половину другого – IV–III тис. до н. е.

---

¹² Бондар М. Пам'ятки стародавнього минулого Канівського Придніпров'я. Київ : Вид. Київського університету, 1959. С. 17.

¹³ Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення: 2-ге вид., випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 16. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holysh_Hryhorii/Podorozh_Zlatokraiem_Narys_istorii_Zolotonischyny_ta_ii_poselen_vid_davnyny_do_sohodennia.pdf

¹⁴ Телегин Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. Киев : Наукова думка, 1998. С. 24.

періоди неоліту¹⁵. Пам'яткам цієї групи властиве відставання в розвитку культури в порівнянні з більш південними надпорізько-приазовськими територіями.

У племен киево-черкаської групи скотарство тільки почало розвиватись. Основним заняттям протягом неоліту було рибальство і мисливство. Менше розвинена технологія кераміки. У ранньому неоліті важливу роль при змішуванні глини відіграє рослинна домішка, хоч у пізньому – посуд з домішкою піску в глині. Але поряд з гостроденними формами тепер з'являються і плоскодонні горщики. Співіснування гостроденного і плоскодонного посуду властиве і для Золотоніщини (Мутихи, Бузьки). Значна частина дніпро-донецького посуду другого періоду, знайдена в Коробівці, Домантовому, Чапаєвці, має прокреслений або проглажений прямолінійний орнамент¹⁶.

Окремі поселення киево-черкаської групи дніпро-донецької культури були виявлені на територіях вже залитих сучасним Кременчуцьким водосховищем – Бузьки, Коробівка, Чапаєвка, Хрести, Мутихи.

Одним з більш досліджених поселень даної групи є стоянка біля Бузьків Золотоніського району (інколи в джерелах можна зустріти Чорнобаївського чи Іркліївського районів). Поселення виявлене Ю. Колосовим, а розкопане і досліджене Д. Телегіним у 1957–1958 рр.¹⁷ Поселення Бузьки розташоване на лівому березі Дніпра, на поверхні невеликого пагорбу Савіська могила, що височить на 4–5 м над заплавою, де протікає невелика річка Іркліївка. Поселення займає площу 0,5 га. За 2 роки в Бузьках розкопано основну частину поселення – 802 кв. м.

У центральних квадратах розкопу зустрічаються стулки окремих молюсків, уламки щитків черепах, дрібних кісток тварин, птахів і риб, що свідчить про мисливсько-збиральницький характер занять жителів цього поселення.

На площі розкопу в основі культурного шару було зафіксовано залишки п'яти відкритих наземних вогнищ, що являли собою округлі темні плями діаметром від 0,5 до 1,2 м. Крім цього були зібрані кістки диких тварин (оленя, кабана, бобра), а також свійських (биків, свиней і собак)¹⁸.

---

¹⁵ Телегін Д. Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня Східної Європи. Київ : Наук. думка, 1968. С. 198–199.

¹⁶ Ibid. С. 83–84.

¹⁷ Телегін Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. Киев : Наукова думка, 1998. С. 107–108.

¹⁸ Телегін Д. З глибини віків. Племена кам'яного віку на Україні (6000–4000 років тому). Київ : АН УРСР, 1962. С. 36.

Всього на розкритій площі стоянки було зібрано біля 5 тис. знахідок, у тому числі крем'яні, кістяні, рогові знаряддя праці, вироби з ікла кабана, фрагменти кераміки. У Бузьках виявлено близько 3,5 тис. фрагментів посуду. У глиняному замісі домішки трави й піску, зрідка також зустрічаються шматочки талькового сланцю, вохри, слюди. Є також графітована кераміка¹⁹.

Судячи з кераміки, поселення Бузьки існувало довгий час – від кінцевої фази раннього палеоліту і закінчуючи фазами другого періоду дніпро-донецької культури. Кераміка Бузьків за формою неоднакова: тут зустрічаються плоскодонні і гостродонні горщики²⁰. Аналогічна кераміка властива і ряду інших поселень Золотоніщини (Коробівка, Домантове, Чапаєвка, Пищики, Мутихи).

Населення Бузьківської стоянки ховало покійників десь за межами стоянки. Поблизу поселення виявлено лише одне поховання неолітичної доби²¹. Захоронення було у вигляді овальної ями на глибині 0,3 м, орієнтоване на південь. Покійник був витягнутий на спині, при цьому археологи не виявили ніяких речей чи знарядь²².

Експедиція Д. Телегіна, досліджуючи Золотоніщину, виявила немало знахідок і поховань дніпро-донецької культури у вище згадуваних селлах.

У Чапаєвці у 1957 р. було знайдено три місцезнаходження з матеріалами киево-черкаської культури. До південного заходу від села, на розвіяних пісках серед боліт в двох пунктах зібрані вироби із кременя – невеликі нуклеуси, пластини, асиметрична трапеція, два уламки свердлінь, чотири трикутних наконечники стріл. Із кераміки виявлено 20 фрагментів з рослинною домішкою, прикрашені гребінчастими, накольчатими відтисками, прокресленими лініями.

У Коробівці в 1950-х рр. за розвідкою Д. Телегіна за 500 м від південної окраїни села в урочищі Пруське було відкрито багатощарове поселення розквіту – початку пізнього періодів киево-черкаської культури. Поселення займає найвищу частину невеликого піщаного підвищення дніпровської заплави, яке розташоване на південно-західній околиці Коробівки. Під час досліджень це підвищення було оточене водою і являло собою острів розміром 150×200 м.

При обстеженні було знайдено два великих скупчення кераміки і знаряддя праці з кременю. Обидва скупчення були пов'язані з плямами

---

¹⁹ Телегін Д. Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня Східної Європи. Київ : Наук. думка, 1968. С. 85–90.

²⁰ Ibid. С. 89–90.

²¹ Чабан А. Витоки: середнє Подніпров'я з найдавніших часів до середини XVII століття. Черкаси, Сіяч : РВЦ «Реал», 1994. С. 36.

²² Телегін Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. Киев : Наукова думка, 1998. С. 108.

попелястого ґрунту, які зазвичай виникають на місці стародавніх вогнищ. Біля кожного з таких вогнищ були розчищені розвали відповідно неолітичного та енеолітичного горщиків. Загалом виявлено більше 150 екземплярів кераміки і 25 крем'яних виробів.

За особливостями техніки виготовлення кераміку можна розділити на дві групи: із значними домішками трави (більш рання) та з домішками дрібного піску. Кераміка першої групи на 40% прикрашена горизонтальними рядами гребінчастих відтисків, що доповнювалися ямковими наколами тільки під зрізом вінець та в придонній частині посуду, інколи зустрічаються гребінчасті зигзаги. Посуд другої групи орнаментований відбитками скорописних підтрикутних наколів (30%), горизонтальними стрічками, сіткою, косими вертикальними рядами прокреслених ліній (30%)²³.

Дуже важлива і водночас цікава особливість коробівського поселення – присутність в ньому чисельної трипільської кераміки, що належить до різночасової групи²⁴. У хуторі Бурдоносівка, що знаходився в межах Коробівки, виявлено до заходу від хутора уламки мікропластин, дрібні скребки на відщепях, а також десять екземплярів кераміки зі скорописними наколами і прокресленими лініями киево-черкаської групи. Знайдено два уламки трипільського червоного глиняного посуду²⁵.

Пам'ятки неолітичної доби знайдено і в Домонтовому краєзнавцем М. Пономаренком. Йому вдалося встановити, що вони відносяться до розквіту дніпро-донецької культури, який припадає на IV–III тис. до н. е.²⁶. Знаряддя праці – кам'яна сокира, молот, кістяні проколи, трапеції, зернотерки, пряслиця, циліндричні вивертки – були виготовлені свердлінням і шліфуванням. Поблизу дороги на Київ знайдено кам'яну шліфовану сокиру, зуби дикого кабана²⁷.

За 2 км до північного заходу від села були виявлені уламки гостроденних горщиків без будь-яких домішок у заміс. Також на території старого села в 1989 р. експедиція на чолі з Д. Телегіним виявила трипільську кераміку IV–III тис. до н. е.²⁸.

---

²³ Телегін Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи енеолита. Киев : Наукова думка, 1998. С. 109.

²⁴ Соса П. Археологічні дослідження на Черкащині. Черкаси, 1995. С. 30.

²⁵ Телегін Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи енеолита. Киев : Наукова думка, 1998. С. 108.

²⁶ Почепцов В., Почепцова Е. Историчний нарис. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2007. С. 12.

²⁷ Пономаренко М. Таємниця Робленої могили. *Прапор Леніна*. 1959. 6 вересня. С. 4; Почепцов В. Домантів. Золотоноша, 1999. С. 6.

²⁸ Телегін Д. Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня Східної Європи. Київ : Наук. думка, 1968. С. 90.

Таким чином, племена дніпро-донецької культури епохи неоліту залишили вагомий слід в історії Золотоніського краю. Культурно-господарська діяльність населення окресленого періоду характеризується широким ареалом поширення археологічних пам'яток та знахідок. Дніпро-донецькі поселення Черкащини складають черкаський варіант киево-черкаської локальної групи.

Їх розкопки дозволили археологам з'ясувати основні риси культури: культура сформувалася на місцевій мезолітичній основі під впливом бугодністровських племен; відомі стаціонарні поселення, сезонні стоянки, могильники; поселення розташовувалися на берегах річок; основа господарства – полювання, рибальство, спостерігаються елементи раннього землеробства і скотарства; житла мали прямокутну форму, наземні, деколи – напівземлянки з відкритими вогнищами і каркасною конструкцією, вхід нерідко мав вигляд сіней; глиняний посуд мав форму гостродонних прямостінних і опуклобоких горщиків, прикрашених прокресленим гребінцевим, накольчастим орнаментом; зустрічаються мисочки, плоскодонний посуд під впливом трипільських племен²⁹; існували взаємозв'язки з сусідніми племенами; населення культури було асимільоване прийшлими трипільськими племенами.

2. Пам'ятки середньостогівської культури періоду енеоліту

До III тис. до н. е. в житті стародавнього населення Золотоніщини відбулися істотні зміни, які вказували на початок нового періоду людського суспільства – епохи металу. Мідно-бронзовий вік набагато коротший за кам'яний і тривав від III – до початку I тис. до н. е. Одним з найбільших досягнень цієї епохи було виникнення і розвиток металургії.

Протягом довгого часу – з III до половини II тис. до н. е. – людина використовувала як матеріал для металевих виробів лише чисту, або самородну мідь. Це період енеоліту, або халколіту. Однак чиста мідь за своїми фізичними властивостями була малоприсадним металом: це матеріал надто м'який, тому вироби з нього швидко зношувались. Крім того, висока температура плавлення і густина розплавленої міді дуже утруднювали виготовлення предметів з допомогою литва. Тому у мідному віці основні види знарядь продовжували виготовляти з каменю.

Дальший розвиток виробництва вимагав твердішого і більш легкоплавкого металу. Такий метал був знайдений людиною у вигляді сплаву міді з оловом, який дістав назву бронзи. Тільки в цей час

---

²⁹ Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Краснзнавча Черкащина*. URL: http://nku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

(XVII–VIII ст. до н. е.) металеві знаряддя дістають перевагу серед знарядь виробництва і зброї.

Винайдення бронзи не припинило існування кам'яних виробів. Навпаки, в бронзовому віці обробляли камінь, кістки, роги й дерево найбільш досконало³⁰.

У наступному періоді енеоліту (4000–2500 рр. до н. е.) або мідного віку продовжується еволюційний економічний та суспільний розвиток людства. В його житті відбуваються великі відкриття.

З'являються перші металеві вироби – мідні і золоті, які співіснують з кам'яною і крем'яною індустрією. Спочатку використовували самородну мідь, знаряддя з якої виковувалися. Пізніше навчилися виготовляти мідь із руди. Відбувається перехід від мотичного землеробства до орного з використанням тяглової сили бика. Винайдено колесо, з'являється колісний транспорт із запряженими биками. Виникають перші ремесла – гончарство та металургія, перші гончарні печі. Продовжує розвиватися глиняна пластика, з'являється кам'яна монументальна скульптура.

Складається обряд курганних поховань. У соціальному розвитку суспільства визрівають умови для майнового розшарування та виділення родоплемінної верхівки. Збільшується кількість кам'яних булав – символів влади вождів, будуються перші укріплені поселення, з'являються перші заможні поховання. Будуються перші протоміста.

Формуються дві основні групи племен – прийшла землеробська і місцева скотарська, що вважається першим великим суспільним поділом праці³¹.

Територія Черкаської області в добу енеоліту опинилася на межі двох культурних спільностей – землеробської трипільсько-кукутенської та скотарської середньостогівської, а також на стику двох основних природно-географічних зон – лісової півночі та степового півдня. Територію Лісостепоного Черкаського Правобережжя заселяли трипільські землероби, Лівобережну Черкащину та південну прибережну частину Правобережжя займали середньостогівські пастухи. Між племенами зафіксовані тісні економічні та культурні взаємовигідні зв'язки³².

---

³⁰ Бондарь Н. Поселение Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. Киев : Вища освіта, 1974. С. 63.

³¹ Винокур І., Телегін Д. Археологія України. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2008. С. 130

³² Нераденко Т. Археологія Черкащини : посібник-довідник. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. С. 11; Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Красзнавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

На території Золотоніщини мешкали скотарські племена середньостогнівської культури (середина IV – середина III тис. до н. е.). Їх культуру ми знаємо за такими пам'ятками: Домантово, Бурдоносівка, Хрести, Бузьки, Вереміївка, Жовтин, Воїнська Гребля та ін. У могильниках виявлено поховання того часу у формі трупопокладення на спині з підігнутими ногами. Поблизу Домантова та в урочищах Бурдоносівка й Хрести знайдено гостродонні посудини з гребінцевим, шпуровим та іншими орнаментами, бойові молоти з рогу оленя, тесла, мотики, наконечники стріл і списів, мідні прикраси тощо³³.

Уздовж Дніпра виявлено свідчення контактів середньостогнівської культури з трипільською (IV–III тис. до н. е.). Залишки поселення трипільського типу виявлено в Хрестах, а кераміку – в Домантові та Бурдоносівці³⁴.

На думку деяких вчених, виключна роль середньостогівських племен в історії України полягає у тому, що вони вперше в Європі приручили коня, якого спочатку розводили для м'яса та використовували як тяглову тварину³⁵.

Отже, дослідження середньостогівських пам'яток свідчать про такі основні елементи матеріальної і духовної культури енеолітичних племен: відомі стаціонарні поселення, сезонні стоянки, ґрунтові поховання; основа господарства – скотарство і мисливство, важлива роль належить рибальству та збиральництву. Можливе існування мотичного землеробства; житла прямокутні, наземні, або трохи заглиблені у землю, навколо них розміщувалися відкриті вогнища та господарчі ями, конструкція жител – каркасно-стовпова; кераміка має домішки товченої черепашки, за формою – гостродонні та плоскодонні, опуклотілі горщики та слоїки, миски та чашки з округлим дном; посуд мав різноманітну орнаментацию – гребінцевий штамп, наколи,

---

³³ Николенко А. Археологічні пам'ятки Золотоніщини. *Юний краєзнавець Черкащини*. Черкаси, 2014. Чис. 10–11. С. 227–234; Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм. *Нарис історії та сьогодення Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення* : 2-ге вид., випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 16. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holysh_Hryhorii/Podorozh_Zlatokraiem_Narys_istorii_Zolotonischyny_ta_ii_poselen_vid_davnyny_do_sohodennia.pdf

³⁴ Николенко А. Золотоніський край в епоху неоліту – скіфського часу. *Юний краєзнавець Черкащини*. Черкаси, 2014. Чис. 12. С. 30–39; Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм. *Нарис історії та сьогодення Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення* : 2-ге вид., випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 17. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holysh_Hryhorii/Podorozh_Zlatokraiem_Narys_istorii_Zolotonischyny_ta_ii_poselen_vid_davnyny_do_sohodennia.pdf

³⁵ Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Краєзнавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

прокреслений орнамент, ямки, шнуровий орнамент; в кременевій індустрії відомі як прості з одnobічною обробкою знаряддя так і з двобічною ретушованою поверхнею (списи, сокири, ножі); зустрічаються знаряддя праці із каменю (кварциту, пісковика, граніту) – зернотерки, розтиральники, сокири-молоти, із рогу і кістки – мотики, гачки, шила, тесла; поховання здійснювалося в ґрунтових могилах, часто – на площі поселення, обряд поховань – скорчене трупопокладення; поховальний інвентар небагатий – крем’яні вироби та кераміка; племена тісно контактували з трипільськими землеробськими племенами³⁶; культура зникла приблизно з середини III тис. до н. е. з приходом ямних племен, подальша доля носіїв культури невідома.

3. Археологічна культура доби бронзи

У III – на початку II тис. до н. е. на території Золотоніщини жили скотарські племена, їх поселення виявлено біля Домантова та Чапаєвки. Ці племена належали до так званої ямної культури: небіжчиків ховали в ямах під курганными насипами в скорченому положенні на спині чи на боці й посипали вохрою³⁷.

З появою ямних племен розповсюджується курганный обряд поховання: померлих ховали скорчено на спині або на боці, головою на схід чи захід, у ямах прямокутних обрисів, над якими зводили земляний насип. Спочатку кургани були невеликими, пізніше вони досягали висоти понад 10 м. Насип споруджували в декілька прийомів. Іноді в курганах знаходять до 20 й більше ямних могил.

Сьогодні на Черкащині відомо понад 7200 курганів, які відносяться до двох епох – міді-бронзи та скіфської. Досліджено понад 100 курганів ямної культури³⁸.

У добу бронзи (II – початок I тис. до н. е.) край заселяли землеробсько-скотарські племена середньодніпровської культури та культури багатоваликової кераміки. Пам’ятки цих культур (зброя, знаряддя праці, посуд, прикраси) відкрито в Домантові, Кединій Горі, Новій Греблі та

---

³⁶ Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Красназавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

³⁷ Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм. *Нарис історії та сьогодення Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення* : 2-ге вид., випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 17. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holysh_Hryhorii/Podorozh_Zlatokraiem_Narys_istorii_Zolotonischyny_ta_ii_poselen_vid_davnyny_do_sohodennia.pdf

³⁸ Нераденко Т. Археологія Черкащини: посібник-довідник. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. С. 15; Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Красназавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

Чапаєвці. Цікавими є бронзові речі – кельт (бронзова сокира), фібула (застібка) із Чапаєвки³⁹.

У Ковтунах кургани Гостра Могила та Нестериха до останнього часу зберігали свій первісний вигляд. У травні – червні 2003 р. загоном археологічної інспекції Черкаської області у складі керівника Д/ Куштана, старшого лаборанта М. Кривенка та робочого І. Курінного, проводилися рятівні дослідження цих двох курганів. Нестерихи – через руйнування, а Гострої Могили – через спорудження дороги в бік Скориківки⁴⁰.

Першим досліджувався курган Нестериха. Тут археологами було виявлено чотири поховання. Перше – ямної культури, центральне, було зруйноване будівельниками, його місцезнаходження точно з'ясувати не вдалося – ґрунт при прокладанні дороги знято нижче рівня материка. Будівельники знайшли кістки черепа і нижніх кінцівок дорослої людини. На більшості кісток помітні сліди вохри лілового кольору. Ніякого інвентаря з кістками знайдено не було.

Всього в цьому кургані було досліджено чотири поховання, два з яких були скіфськими, при чому обидва розграбовані ще в давній період. Напевно в той час шукачі золота та інших коштовностей не дуже гербували різними методами збагачення. Під час розкопок четвертого скіфського поховання у верхній частині заповнення ями в профілі простежені затічні прошарки на місці грабіжницької ями, а нижче знайдено грудки, та більш крупні залишки горілої землі цегельного кольору. У цьому похованні виявлено скупчення людських кісток двох осіб – дорослого чоловіка та молоді жінки, які лежали в неанатомічному порядку. Основна частина скупчення приходить на східну половину могили. У центральній частині скупчення кісток виявлено фрагменти стінки жовтоглиняної античної амфори товщиною 0,7 см. Це дає підстави вважати, що поховання в свій час не були безінвентарними, а мали певні цінності, що і привернуло до них увагу давніх мародерів⁴¹.

Курган Гостра Могила знаходився з північно-західного краю курганної групи на відстанні близько 1,6 км на північ від Ковтунів та кургану Нестериха з правого боку від ґрунтової дороги до траси Маркизівка – Вознесенське. Як і в попередньому кургані археологами виявлено чотири поховання. Перше із досліджених відноситься до

---

³⁹ Мінаєв М. Пам'ятки археології на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1983. 23 липня. С. 3.

⁴⁰ Мельник В. Таємниці Гострої Могили. *Нова доба. Лівий берег*. 2005. Червень. № 5. С. 4.

⁴¹ Ibid. С. 4.

пізньоямного періоду і знаходилось на відстанні 9 м на схід – північний схід від вершини кургану. Яма прямокутної форми із заокругленими кутами. На плічках і в заповненні могили виявлено дерев'яні плахи перекриття шириною приблизно 20 см і товщиною до 3 см. Вздовж північно-західного краю стінки зафіксовано залишки комишевого перекриття. На дні поховання на підстилці з кори коричневого кольору, зібгано на правому боці, лежав скелет дорослої людини, орієнтований головою на північний захід. Руки зігнуті у ліктях, долоні перед обличчям, ноги зігнуті у колінах. Поховання безінвентарне.

Поховання, що досліджувалося другим, віднесено до розряду невизначених. Знаходилось у самому кургані на відстані 5 м на південь від центральної лінії, що вказує на його впускний характер. Це поховання в давнину було частково зруйноване. Небіжчик лежав, напевно, випростано на спині, орієнтований головою на північ – північний захід. Збереглися лише таз та дві стегневі кістки, а також кілька ребер. На відстані 0,5 м на північний захід від таза лежали фрагменти черепа. Поруч лежали кістки руки – ліктьовий суглоб у анатомічному порядку. Там же знайдено невеликий фрагмент дерев'яної плашки, волокнами поперек. Ніякого поховального інвентаря не виявлено⁴².

Серед розкопаних курганів варто назвати понад 50 насипів, досліджених в наш час в зонах спорудження зрошувальних систем, зокрема в Пальмирі. У 1988 р. Черкаською Лісостеповою археологічною експедицією (В. Григор'єв, М. Сиволап) тут проводились охоронні розкопки чотирьох курганів, розміщених в межиріччі лівих приток річки Золотоношки – Сухий Згар і Кропивна. Район розкопок знаходився на слабо розчищеному плато Лівобережної Дніпровської терасової рівнини. Досліджувані кургани знаходились за 3–3,8 км на південний схід від Пальмири та за 1,5–2 км на південний схід від Вознесенського⁴³.

Курган № 1 висотою 2,4 м, діаметром 38 м, являв собою типову розкопану могилу. Більше всього В. Григор'єв і М. Сиволап натрапили на недообстежений у кінці XIX ст. археологом Н. Бранденбургом курган. Знайдені ним поховання належали до епохи бронзи, а один із похованих належав до представників ямної культури.

Курган № 2 знаходився за 15 м від кургану № 1. Основне поховання № 1 було знайдене на культовому майданчику. Це поховання культури

---

⁴² Мельник В. Таємниці Гострої Могили. *Нова доба. Лівий берег*. 2005. Червень. № 5. С. 5.

⁴³ Григорьев В., Сиволап М. Отчет о раскопках и разведках Черкасской Лесостепной археологической экспедиции в 1988 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1989. С. 2–3.

багатоваликої кераміки, впускне. Яма мала прямокутну форму із заокругленими вуглами. На дні могили знаходилось кілька фрагментів черепа людини (дитини чи підлітка), решта кісток пошкоджена гризунами. Поховальний інвентар відсутній. У похованні № 2 культури багатоваликової кераміки, впускному, знайдено скелет дорослого чоловіка, орієнтованого головою на південь. Він лежав у сильно скрученому положенні на лівому боці, руки зігнуті в ліктях, кисті на лиці. Поховання № 3 культури багатоваликової кераміки, основне. Яма мала прямокутну форму із заокругленими вуглами. Поза чоловіка була як і в попередньому похованні. Поховальний інвентар представлений кістяною пряжкою, що характерно для культури багатоваликової кераміки. Знахідки поховання: кістяна пряжка з одним центральним отвором, фрагмент стінки ліпленого горщика культури багатоваликової кераміки, орнаментованого 4 рядами простого гладкого горизонтального валика, фрагменти ліпленого горщика⁴⁴.

Курган № 3 розташований на відстані 0,8 км від курганів № 1 і 2. Поховання № 1 ямної культури, впускне. На дні ями простежувалась підстилка коричневого кольору, можливо кори, на якій знаходились фрагменти скелету похованого: частина грудної клітки, лопатка, кінцівки нижче колін, фрагмент лівої плечової кістки. Кістки скелету були посипані темно-червоною вохрою. Поховання № 2 ямної культури, основне. Тут знайдено дуже пошкоджений скелет похованого, посипаний червоною вохрою. Поховальний інвентар відсутній.

Курган № 4 розораний з похилими схилами. Поховання № 1 ямної культури – основне. Скелет дорослого чоловіка мав сліди вохри, а череп густо нею посипаний. У похованні № 2 знайдено скелет дитини, череп також всипаний густо темно-червоною вохрою. Похований лежав на спині, ноги підігнуті⁴⁵.

Матеріальна культура ямних племен виглядає біднішою за попередні культури. Поховальний інвентар та знахідки на поодиноких поселеннях і стоянках свідчать про домінування серед форм посуду глиняного округлотілого гостродонного горщика з досить бідною орнаментациєю у

---

⁴⁴ Григорьев В., Сиволап М. Отчет о раскопках и разведках Черкасской Лесостепной археологической экспедиции в 1988 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1989. С. 15; Григорьев В., Сиволап М. Работы Черкасской Лесостепной археологической экспедиции. *Археология и краеведение – вузу и школе* : тез. докл. Грозный, 1989. С. 65–67.

⁴⁵ Григорьев В., Сиволап М. Отчет о раскопках и разведках Черкасской Лесостепной археологической экспедиции в 1988 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1989. С. 7; Григорьев В., Сиволап М. Работы Черкасской Лесостепной археологической экспедиции. *Археология и краеведение – вузу и школе* : тез. докл. Грозный, 1989. С. 65–67.

вигляді відбитків шнура або гребінця у верхній частині посудини. У комплекс металевих речей входять сокири, наконечники стріл та списів, шила, швайки, ножі. Серед крем'яних виробів відомі бойові сокири-молоти, листоподібні вістря до списів і дротиків, скребачки, ножі, різці, товкачі, ковадла, булави, сокири. Трапляються кістяні проколки, гарпуни, молотки. Серед металевих виробів відомі бронзові ножі, шила, срібні та золоті підвіски.

За антропологічними даними, ямні племена, як і середньостогівські, були далекими нащадками пізніх кроманьйонців – високорослі, кремезні, широколиці⁴⁶.

У середині III – на початку II тис. до н. е. настає епоха середньої бронзи (2500–1800 рр. до н. е.), за якою йде період пізньої бронзи (1700–1000 рр. до н. е.). Бронзова доба – останній великий період первісно-общинної формації, який завершується вже на початку I тис. до н. е.

Розвивалися галузі домашнього виробництва – гончарство, ткацтво, кушнірство, теслярство, різьблення по кістці, виготовлення знарядь із кременю та каменю.

З розвиненого етапу пізньої бронзи починається процес виділення металообробки у окрему галузь ремісничого виробництва.

Поселення, як правило, розташовувалися на берегах та у заплавах річок, були неукріплені або природно укріплені, лише в кінці бронзового віку починають споруджувати рови, які захищали поселення з напільної сторони. Відомі стаціонарні поселення та сезонні стійбища.

Житла були камерними з відокремленням житлової і господарчої частин, які мали прямокутну у плані форму, земляну долівку, дерев'яно-глинобитні стіни, шатрову конструкцію даху (пізніше – стовпшовшатрову)⁴⁷.

Таким чином, у добу ранньої бронзи на території Золотоніщини жили скотарські племена, їх поселення виявлено біля Домантова та Чапаєвки. Ці племена належали до так званої ямної культури. Поховання ямної культури знайдено в курганах біля Пальмири. У Середньому Подніпров'ї в період середньої бронзи відомі археологічні пам'ятки середньодніпровської та катакомбної культур, в його кінці виникає культура багатопружкової кераміки, середньодніпровської культури та

---

⁴⁶ Нераденко Т. Археологія Черкащини: посібник-довідник. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. С. 15; Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Краснознавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

⁴⁷ Нераденко Т. Археологія Черкащини: посібник-довідник. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. С. 18; Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Краснознавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5

культури багатоваликової кераміки. Пам'ятки цих культур (зброя, знаряддя праці, посуд, прикраси) відкрито в Домантові, Кединій Горі, Новій Греблі та Чапаєвці. Культура багатоваликової кераміки відкриває період пізньої бронзи. До нього відносяться пам'ятки зрубної, тишинецько-комарівської, білогрудівської, бондарихінської та білозерської культур.

4. Археологічні пам'ятки скіфського періоду

Трапляються на території Золотоніщини і сліди життя за скіфської доби, яка тривала до початку II ст. до н. е.⁴⁸ У цей період степові області території України були заселені кочовими скотарськими племенами скіфів. Вони підкоряли собі місцеве населення і створили широке об'єднання племен, відоме під назвою Скіфія⁴⁹. Зокрема, біля Гладківщини та Софіївки виявлено кургани, а біля Домантова, Хрестів⁵⁰, Заліз'як – скіфську кераміку⁵¹.

Племена, що населяли в скіфський період Золотоніщину, вели осілий спосіб життя. Вони займалися землеробством та скотарством. Це населення, як і інші лісостепові племена, очевидно, не входило до складу степового скіфського об'єднання, але не раз зазнавало спустошливих набігів⁵². Для захисту від кочових племен місцеве населення споруджувало укріплені поселення, які оточувались високими валами і глибокими широкими ровами. Ці городища служили для укриття населення з його стадами⁵³.

Французький мандрівник Жильбер Ромм в 1786 р. подорожував до Криму. Його шлях проліг через Коврай, нині Золотоніського району Черкаської області. Саме сюди він заїхав, щоб поспілкуватися з поміщиком С. Томарою. Предметом їхньої «розмови була Малоросія». У своїх подорожніх записках він відмічає, що «в 22-х верстах от Переяслава ми проехали деревню Коцки, где переменяли лошадей, и

---

⁴⁸ Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм. *Нарис історії та сьогодення Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення* : 2-ге вид., випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 17. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holysh_Hryhorii/Podorozh_Zlatokraiem_Narys_istorii_Zolotonischyny_ta_ii_poselen_vid_davnyny_do_sohodennia.pdf

⁴⁹ Бондарь Н. Поселение Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. Киев : «Вища освіта», 1974. С. 36.

⁵⁰ Почепцов В., Почепцова Т. Домантів. Золотоноша, 2000. С. 15.

⁵¹ Мінаєв М. Пам'ятки археології на Золотоніщині. *Пропор Леніна*. 1983. 23 липня. С. 3.

⁵² Скіфський період: VII–II ст. до н.е.: Античні бронзи з Піщаного Золотоніського району. *Наш рідний край: Хрестоматія з історії Черкащини*. Київ, 1993. С. 21–28.

⁵³ Бондарь Н. Поселение Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. Киев : Вища освіта, 1974. С. 27; Пономаренко М. Відділ історії дорядянського часу. *Золотоніський краєзнавчий музей*. Дніпропетровськ : Промінь, 1982. С. 16–20.

дальше, в 18-ти верстах от Коцки, в Гельмязове переправились по плотине через Супой. В этом, окруженном валом местечке добывают селитру... Он, Тамара, предполагает, что многочисленные курганы, встречающиеся на всехэтих равнинах, сооружены скифами; в этом он опирается на Геродота; однако же известно, что часть их насыпана татарами и русскими. Господин Тамара раскопал некоторые из этих курганов, и ему непростительно, что он переплавил найденные там ценные предметы: доспехи всадника и лошади, драгоценности и украшения. На некоторых из них были надписи; но так как никто не умел их прочесть, то вещи эти расценивались с точки зрения количества содержащегося в них золота и были переплавлены...»⁵⁴.

Великий внесок у вивчення курганів Середнього Подніпров'я зробив В. Григор'єв, який з 1987 р. очолював Черкаську Лісостепову археологічну експедицію, а згодом Черкаський філіал Науково-виробничого кооперативу «Археолог» при Інституті Археології АН УРСР. Під його керівництвом були проведені розкопки курганів епохи бронзи і скіфського часу у Гладківщині, Піщаному, Подільському, Пальмирі Золотоніського району, а також у Ірклієві, Придніпровському, Лящівці, Малій Бурімці Чорнобаївського району, розвідано пам'ятки археології на території Чорнобаївського і Драбівського районів⁵⁵.

Основним напрямком наукових досліджень В. Григор'єва були пам'ятки археології скіфського часу Лівобережного Подніпров'я. Зокрема, ним були досліджені такі відомі поховальні комплекси скіфів, як поховання воїна у повному бойовому обладунку та унікальні зооморфні бронзові навершя, виявлені у курганах біля Гладківщини. Поховання скіфського воїна-дружинника було виявлено в кургані № 2 у 1982 р. та досліджено археологічною експедицією Черкаського обласного краєзнавчого музею під керівництвом В. Григор'єва. Поховання є унікальним за збереженістю захисного обладунку⁵⁶.

Курган був дуже розораний, мав висоту всього 0,9 м та діаметр 42 м. Розкопки виявили, що споруджений він був в один прийом: перший

---

⁵⁴ Жильбер Ромм Путешествие в Крым в 1786 г. Ленинград, 1941. С. 16–18. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/HistSources/Romm/Kovraj.html>

⁵⁵ Григорьев В. Погребение скифского воина-дружинника у с. Гладковщина в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблемы археологии скифо-сибирского мира (социальная структура и общественные отношения)*. Кемерово, 1989. С. 96–100; Григорьев В. К этнокультурной истории Левобережной Приднепровской террасовой Лесостепи в скифскую эпоху. *Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья*. Запорожье, 1989. С. 34–36.

⁵⁶ Григорьев В., Сиволап М., Демартино А. Отчет о раскопках и разведках Левобережного отряда Черкасской Лесостепной археологической экспедиции Научно-производческого кооператива «Археолог» в 1990 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1991. С. 3.

насип над похованням мав діаметр 25 м, навколо нього розміщувався кільцевий рів шириною 1,1–1,5 м та глибиною до 1 м. У ньому та навколо насипу виявлені сліди тризни, після здійснення якої курган був досипаний до висоти близько 4 м.

Основне і єдине поховання було здійснене в підбійній могилі розмірами 2,45x1,45 м, яку від вхідної ями відділяв дерев'яний заслін. На дні поховальної камери було покладено чоловіка 45–55 років на залізному пластинчастому щиті, подібній панцирній сорочці, поясі, штаних. Увесь цей захисний обладунок був розстелений на підстилці із трави⁵⁷. Біля голови похованого знаходився лускований шолом, поруч – рештки напугньої м'ясної їжі (шматок туші коня) та ніж на дерев'яній тарелі.

У похованні, окрім унікального захисного обладунку, були знайдені: сагайдачний набір бронзових трилопатевих наконечників стріл (148 шт.), які знаходилися в сагайдаку, що не зберігся; короткий залізний меч-акінак з метеликоподібним перехрестям і зооморфним кігтевидним антенним наверхом, який був покладений біля лівої руки; три залізні гостролісті наконечники списів та підтоки до них, розташування яких в похованні свідчить про довгі древка списів і відтак – про те, що похований був вершником; бронзовий казан із скелетом ягняти, який був жертвою їжею, що супроводжувала воїна в інший світ; срібна нашивна платівка, бронзові варварки⁵⁸.

Склад та характер поховального інвентарю свідчить про належність похованого до кочового іраномовного населення – скіфів, які проникли на лівобережжя Придніпровського терасового лісостепу вже у V ст. до н. е. Похований мав порівняно високий соціальний та майновий стан. Але відсутність престижних виробів із золота дала підстави віднести його до категорії професійних воїнів-дружинників, що були важкоозброєними вершниками. За дослідженнями Є. Черненка, це був порівняно нечисельний, але найбільш досвідчений і добре озброєний прошарок воїнства, що складав ударну силу скіфської кінноти. Загинув

---

⁵⁷ Григорьев В. Захоронение тяжеловооруженного скифского воина у с. Гладковщина. *Древности скифов*. Київ, 1994. С. 63–79; Григорьев В. Погребение скифского воина-дружинника у с. Гладковщина в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблемы археологии скифо-сибирского мира (социальная структура и общественные отношения)*. Кемерово, 1989. С. 96–100.

⁵⁸ Григорьев В., Сиволап М., Демартин А. Отчет о раскопках и разведках Левобережного отряда Черкасской Лесостепной археологической экспедиции Научно-производческого кооператива «Археолог» в 1990 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1991. С. 5; Григорьев В. Захоронение тяжеловооруженного скифского воина у с. Гладковщина. *Древности скифов*. Київ, 1994. С. 65.

похований скіфський воїн, на думку дослідників, від отруйної стріли супротивника.

З 300 поховань воїнів з важким озброєнням з території Скіфії відомо лише трохи більше одного десятка непограбованих поховань. До їх числа й належить описане поховання в кургані поблизу Гладківщини. Отже, всі частини захисного обладунку були виготовлені із залізних лусок і платівок, які пришивалися за допомогою сухожилля на шкіряну основу, лише поясничний обладунок кріпився на повстяну основу⁵⁹.

Вартий уваги й той факт, що щит був жорстко прикріплений до панцирної сорочки двома скобами, виготовленими із залізних прутів діаметром 6 мм.

З метою з'ясування правильності висновків щодо конструктивних особливостей захисного обладунку воїна-лучника із кургану біля Гладківщини, А. Мінжулін здійснив його натурну реконструкцію. Для натурної реконструкції було виготовлено 1346 пластинок розмірами 6,4×2,1 см, 80 платівок розмірами 10×2,4 см. Натурна реконструкція дозволила визначити вагу кожної деталі та обладунку в цілому: щит – 5,4 кг, наручі – 0,85 кг, шолом – 1,8–2 кг, меч в піхвах – 0,7 кг, три списи з підтоками – 3 кг, одна стріла – 0,6–1,0 г.

Отже, захисне спорядження воїна із кургану біля Гладківщини мало вагу до 17 кг, повне озброєння – приблизно 23 кг. Описане поховання та реконструкцію його захисного обладунку можна оглянути у відділі археології Черкаського обласного краєзнавчого музею⁶⁰.

У кургані № 3 біля Гладківщини археологи розкопали впускне пограбоване поховання № 1, яке було зроблене у великій округлій ямі розмірами 7,8×7 м та глибиною 2,1 м. Дно поховальної гробниці було обмазано глиною, перекриття трималося на 4-х стовпах та мало вигляд шатра. Всі глиняні та дерев'яні деталі гробниці були обпалені.

Археологам вдалося знайти рештки колись багатого поховального інвентарю, що супроводжував багатого чоловіка: залізні панцирні пластини, варварки, шило, кістяний цвях, бронзовий наконечник стріли, бронзове дзеркало з боковим залізним руків'ям, золоту пустотілу намистину, бронзовий казан з кістками вівці або кози (залишки напутьної їжі) та ін.

---

⁵⁹ Григорьев В. Новый памятник скифского монументального искусства в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Охрана і дослідження пам'яток археології Полтавщини*. Полтава, 1990. С. 126–128; Григорьев В. Погребение скифского воина-дружинника у с. Гладковщина в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблеми археології скифо-сибирського мира (соціальна структура і общественные отношения)*. Кемерово, 1989. С. 98.

⁶⁰ Нераденко Т. Археологія Черкащини: посібник-довідник. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. С. 137.

Біля південно-східної стінки могильної ями на лівому боці лежав кістяк підлітка без інвентарю – слуги чи раба.

Серед знахідок привертають увагу чотири культових навершя із залізними стрижнями і бронзовими прорізними дзвоноподібними бубонцями зі скульптурними зображеннями оленів. Вони є унікальними знахідками, мають аналогії з навершнями скіфського типу з території Подунав'я та відносять поховання до раннього періоду – VII–VI ст. до н. е. Про побут і культуру скіфів-рільників розповідають археологічні знахідки, матеріали розкопок скіфських поховань-курганів: бронзовий браслет з кургану VI ст. до н. е., розкопаного біля Шабельників, бронзові наконечники стріл та інші речі⁶¹.

Знайдені у 1960–1961 рр. робітниками Гельмязівського торфопідприємства за 2 км від Піщаного, у долині лівої притоки Дніпра – річки Супій. До складу знахідки увійшли 15 античних позолочених бронзових ваз, рештки кістяка людини та залишки дубового човна⁶².

Знахідка античних ваз виявилася унікальною і дозволила з'ясувати ряд питань, пов'язаних з історією місцевих та північно-причорноморських племен в скіфський період. Наприклад, напрямки торговельних взаємовідносин населення Північного Причорномор'я з античними центрами Середземномор'я, використання водного Дніпровського шляху як посередника між місцевими племенами Середнього Подніпров'я й античним світом, рівень суспільних відносин у місцевих племен та ін.

За висновками дослідників, античні бронзи із Піщаного є набором посудин для вина, оскільки всі його вази призначалися для розливу, зберігання, охолодження та змішування вина з водою⁶³.

О. Ганіна ґрунтовно вивчила колекцію і детально описала античні посудини із Піщаного. Всі вази виготовлені із пурпурної бронзи, в основу якої лягли мідь і олово. На поверхні більшості посудин збереглася позолота, а в двох лутеріях її рештки добре помітні всередині чаш. Корпуси ваз не вилиті, а викувані на спеціальних дерев'яних болванках з листової бронзи. Причому майже всі корпуси посудин викувані з двох частин, які з'єднувалися методом наливу (зварювання). Досконале виконання цього прийому робить шов помітним лише

---

⁶¹ Григорьев В. О времени появления скифов в Левобережной Приднепровской террасовой Лесостепи. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины*. Полтава, 1989. С. 44–47; Григорьев В., Сиволап М., Демартино А. Отчет о раскопках и разведках Левобережного отряда Черкасской Лесостепной археологической экспедиции Научно-производческого кооператива «Археолог» в 1990 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1991. С. 7.

⁶² Ганіна О. Античні бронзи з Піщаного. Київ : Мистецтво, 1970. С. 21.

⁶³ Голиш Г. Античний гість. *Прапор Леніна*. 1957. 5 серпня. С. 2.

всередині посудин. Цей метод був під силу лише високодосвідченим майстрам ливарної справи, й навіть у Греції цим методом користувалися дуже рідко⁶⁴.

Окремі деталі посудин – вінчики, ручки, підставки, художні прикраси – відлиті окремо, а потім з'єднані з корпусами ваз припаюванням, клепанням, литими заклепками, наливками. Художні прикраси – рельєфи у вигляді сирен, орлів зі змієм, маски лева, класичного яйцевидного орнаменту, голови Афіни-Паллади – удосконалені гравіруванням та інкрустацією.

Вірогідно, всі вазы виготовлено в одному виробничому центрі Балканської Греції, який мав постійні торговельні та культурні зв'язки з населенням грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я. Винятком є бронзова ситула зі зливом, яку було виготовлено в Етрурії⁶⁵.

Отже, археологічні знахідки скіфської доби, яка тривала до початку II ст. до н. е. підтверджують, що на території Золотоніщини проживали скіфські кочові племена. Знайдене поховання скіфського воїна засвідчує войовничість племен. Вони підкоряли собі місцеве населення і створили широке об'єднання племен, відоме під назвою Скіфія. Зокрема, біля Гладківщини та Софіївки виявлено кургани, а біля Домантова, Хрестів, Залізбок – скіфську кераміку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, опрацювавши наявну історіографічну та джерельну базу означеної проблеми, можемо зробити висновок, що територія Золотоніщини досить насичена пам'ятками археологічних культур, що свідчить про залюднення цієї території в досліджуваній нами період – у VI–I тис. до н. е., тобто в епохи неоліту, енеоліту, бронзову добу та в скіфський період.

Племена дніпро-донецької культури епохи неоліту залишили вагомий слід в історії Золотоніського краю. Культурно-господарська діяльність населення окресленого періоду характеризується широким ареалом поширення археологічних пам'яток та знахідок. Поселення киево-черкаської групи дніпро-донецької культури були виявлені в Бузьках, Коробівці, Чапаєвці, Хрестах. Значна частина дніпро-донецького посуду другого періоду, знайдена в Коробівці, Домантовому, Чапаєвці. Дніпро-донецькі поселення Черкащини складають черкаський варіант киево-черкаської локальної групи.

Найбільш поширеною культурою на території краю в епоху енеоліту була середньостогівська культура скотарських племен. Їх культуру ми

---

⁶⁴ Голиш Г. Цікава знахідка. *Прапор Леніна*. 1957. 6 вересня. С. 3.

⁶⁵ Черниш О. Піщанська знахідка. *Прапор Леніна*. 1971. Березень. С. 4.

знаємо за пам'ятками, знайденими в Домантовому, Бурдоносівці, Хрестах, Бузьках, Вереміївці, Жовтиному, Воїнській Греблі та ін.

Можемо констатувати, що у добу ранньої бронзи на території Золотоніщини жили скотарські племена, їх поселення виявлено біля Домантова та Чапаєвки. Ці племена належали до так званої ямної культури. У Середньому Подніпров'ї в період середньої бронзи відомі археологічні пам'ятки середньодніпровської та катакомбної культур, в його кінці виникає культура багатопружкової кераміки, середньодніпровської культури та культури багатоваликової кераміки. Пам'ятки цих культур (зброя, знаряддя праці, посуд, прикраси) відкрито в Домантові, Кединій Горі, Новій Греблі та Чапаєвці. Культура багатоваликової кераміки відкриває період пізньої бронзи. До нього відносяться пам'ятки зрубної, тишинецько-комарівської, білогрудівської, бондарихінської та білозерської культур.

Археологічні знахідки скіфського періоду вказують на спосіб життя, побут місцевого населення, їх економічні, культурні і торгові зв'язки з населенням міст-держав Північного Причорномор'я, використання водного Дніпровського шляху як посередника між місцевими племенами Середнього Подніпров'я й античним світом, рівень суспільних відносин у місцевих племен.

Отже, на прикладі найбільш цікавих і типових археологічних пам'яток ми розглянули окремі етапи багатоваликового процесу розвитку життя давнього населення Золотоніщини. Ці пам'ятки показали, що укрятинці мають глибокі місцеві корені, які ідуть з глибини віків.

АНОТАЦІЯ

Територія Золотоніщини насичена археологічними пам'ятками, які датуються VI–I тис. до н. е., тобто охоплюють період неоліту, енеоліту, бронзової доби та скіфського часу. У дослідженні простежено особливості пам'яток дніпро-донецької культури в період неоліту на території Золотоніщини, зв'язки з представниками інших культур (VI–III тис. до н. е.). Досліджено археологічні пам'ятки епохи енеоліту за матеріалами Черкаського обласного та місцевих краєзнавчих музеїв (IV–III тис. до н. е.). Розкрито особливості археологічних культур доби бронзи на території Золотоніщини (середина III – початок I тис. до н. е.). На основі звітів археологічних розвідок вивчено пам'ятки курганів скіфського часу (VII–III ст. до н. е.), проаналізовано спосіб життя, умови господарювання місцевого населення.

Література

1. Бондар М. Пам'ятки стародавнього минулого Канівського Придніпров'я. Київ : Вид. Київського університету, 1959. С. 17.
2. Бондарь Н. Поселение Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. Київ : «Вища освіта», 1974. С. 27, 36, 63.
3. Винокур І., Телегін Д. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2008. С. 130.
4. Ганіна О. Античні бронзи з Піщаного. Київ : Мистецтво, 1970. С. 21.
5. Голиш Г. Античний гість. *Прапор Леніна*. 1957. 5 серпня. С. 2.
6. Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення : 2-ге вид., випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 16–17. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holysh_Hryhorii/Podorozh_Zlatokraiem_Narys_istorii_Zolotonischyny_ta_ii_poselen_vid_davnyny_do_sohodennia.pdf
7. Голиш Г. Цікава знахідка. *Прапор Леніна*. 1957. 6 вересня. С. 3.
8. Григорьев В. Захоронение тяжеловооруженного скифского воина у с. Гладковщина. *Древности скифов*. Киев, 1994. С. 63–79.
9. Григорьев В. К этнокультурной истории Левобережной Приднепровской террасовой Лесостепи в скифскую эпоху. *Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья*. Запорожье, 1989. С. 34–36.
10. Григорьев В. Новый памятник скифского монументального искусства в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини*. Полтава, 1990. С. 126–128.
11. Григорьев В. О времени появления скифов в Левобережной Приднепровской террасовой Лесостепи. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины*. Полтава, 1989. С. 44–47.
12. Григорьев В. Погребение скифского воина-дружинника у с. Гладковщина в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблемы археологии скифо-сибирского мира (социальная структура и общественные отношения)*. Кемерово, 1989. С. 96–100.
13. Григорьев В. Раннескифский курган «Роблена могила» в Лесостепном Приднепровском Левобережье. *Проблеми історії та археології давнього населення УРСР*. Київ : «Наукова думка», 1989. С. 56–57.
14. Григорьев В., Сиволап М., Демартино А. Отчет о раскопках и разведках Левобережного отряда Черкасской Лесостепной археологической экспедиции Научно-производческого кооператива «Археолог» в 1990 году. *Черкасский обласной краеведческий музей*. Черкасы, 1991. С. 3, 5, 7.

15. Григорьев В., Сиволап М. Отчет о раскопках и разведках Черкасской Лесостепной археологической экспедиции в 1988 году. *Черкасский областной краеведческий музей*. Черкассы, 1989. С. 2–3, 7, 15.
16. Григорьев В., Сиволап М. Работы Черкасской Лесостепной археологической экспедиции. *Археология и краеведение – вузу и школе: Тез. докл.* Грозный, 1989. С. 65–67.
17. Жильбер Ромм Путешествие в Крым в 1786 г. Ленинград, 1941. С. 16–18. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/HistSources/Romm/Kovraaj.html>
18. Мінаєв М. Пам'ятки археології на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1983. 23 липня. С. 3.
19. Мельник В. Таємниці Гострої Могили. *Нова доба. Лівий берег*. 2005. Червень. № 5. С. 4–5.
20. Нераденко Т. Археологічне минуле Черкащини. *Красзнавча Черкащина*. URL: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2010-12-20-11-52-28&catid=4:2010-12-16-01-23-14&Itemid=5
21. Нераденко Т. Археологія Черкащини : посібник-довідник. Черкаси : Ю. А. Чабаненко, 2011. С. 15, 18, 136.
22. Николенко А. Археологічні пам'ятки Золотоніщини. *Юний краєзнавець Черкащини*. Черкаси, 2014. Чис. 10–11. С. 227–234.
23. Николенко А. Золотоніський край в епоху неоліту – скіфського часу. *Юний краєзнавець Черкащини*. Черкаси, 2014. Чис. 12. С. 30–39.
24. Пономаренко М. Відділ історії дорадянського часу. *Золотоніський краєзнавчий музей*. Дніпропетровськ: Промінь, 1982. С. 16–20.
25. Пономаренко М. Розкриття таємниці двох могил. *Прапор Леніна*. 1979. 9 жовтня. С. 5.
26. Пономаренко М. Таємниця Робленої могили. *Прапор Леніна*. 1959. 6 вересня. С. 6.
27. Почепцов В. Домантів. Золотоноша, 1999. С. 6.
28. Почепцов В., Почепцова Т. Домантів. Золотоноша, 2000. С. 15.
29. Почепцов В., Почепцова Є. Історичний нарис. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2007. С. 12.
30. Скіфський період: VII–II ст. до н. е.: Античні бронзи з Піщаного Золотоніського району. *Наш рідний край: Хрестоматія з історії Черкащини*. Київ, 1993. С. 21–28.
31. Соса П. Археологічні дослідження на Черкащині. Черкаси, 1995. С. 30.
32. Телегін Д. Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня Східної Європи. Київ : Наук. думка, 1968. С. 83–90, 198–199.

33. Телегін Д. З глибини віків. Племена кам'яного віку на Україні (6000–4000 років тому). Київ : АН УРСР, 1962. С. 36.
34. Телегін Д., Титова Е. Поселение Днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи енеолита. Київ : Наукова думка, 1998. С. 24, 90, 107–109.
35. Чабан А. Витоки: середнє Подніпров'я з найдавніших часів до середини XVII століття. Черкаси, Сіяч : РВЦ «Реал», 1994. С. 36.
36. Черниш О. Піщанська знахідка. *Прапор Леніна*. 1971. Березень. С. 4.

Information about the author:

Rudenko Yuliia Mykolayivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

18, Lomonosova str., Kyiv, 03022, Ukraine